

Лук'янчиков Є. Д. Психологічний вплив і забезпечення прав особи у кримінальному провадженні / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є Лук'янчиков // Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 груд. 2015 р.). – Луцьк, 2015. – С. 65-67.

Якісні зміни у структурі і характері злочинності, поширення її корупційної складової, ускладнення умов роботи з розкриття та розслідування злочинів обумовлюють пошук нових рішень та активних заходів щодо удосконалення роботи правоохоронних органів.

Природно, що науки, які вивчають злочинність, розробляють засоби і методи боротьби з нею, у даній ситуації не можуть залишатися осторонь від вирішення цього завдання. Встановлення криміналістичних елементів злочину починається, як правило, з дослідження та аналізу його результатів (наслідків). Характерною рисою сучасного пізнавального процесу є активна протидія розслідуванню з боку заінтересованих осіб. Злочинці заздалегідь розробляють план вчинення злочину і приховання його слідів з тим, щоб уникнути відповідальності.

З огляду на викладене, подолання протидії розслідуванню є похідним елементом об'єктивного процесу доказування причетності особи до злочину. Дана проблема здавна привертає увагу криміналістів, але останнім часом набула особливої актуальності й гостроти.

Вперше поняття «протидія розслідуванню» сформульовано В. М. Карагодіним. Він розглядав її як елемент злочинної діяльності, що не охоплюється способом вчинення злочину, визначив її природу, мотивацію, форми і способи [1], а О. Л. Стулін розробив класифікацію даного явища [2, с. 37-41].

Подолання або нейтралізація протидії розслідуванню потребує відповідної тактики, яка в загальному вигляді полягає в умінні переграти, «перехитрити» протидіючу сторону за рахунок маскування своїх намірів, введенням в оману, спонуканням до відповідних дій і т.п. [3, с. 9].

Виходячи із сутності тактики як уміння «переграти» протидіючу сторону доцільно проаналізувати питання щодо допустимості, рівня і умов застосування тактичних прийомів криміналістики, які можуть бути неоднозначно оцінені

супротивною стороною. Помилкове уявлення щодо тих чи інших обставин провадження може сформуватися у особи під впливом різноманітних чинників, які на неї впливають. Деякі з них безпосередньо передбачені законом (необхідність роз'яснення обставин, що пом'якшують відповідальність, нерозголошення даних досудового слідства тощо). Інші - обумовлюються міркуваннями тактичного характеру. Вони пов'язані з такими діями, звичайно в межах закону, які дозволяють сформувати у особи помилкове сприйняття того, що відбувається. Такі умови і обставини у більшості випадків створюють штучно, вони містять у собі елементи невизначеності але ґрунтуються на об'єктивних процесах і явищах. Наочним прикладом цього є побічний допит, сутність якого полягає у з'ясуванні інформації про обставини, прямо не пов'язані з предметом допиту, але такими, що мають значення для встановлення істини.

До можливості застосування тактичних прийомів, які неоднозначно оцінюються особою, ставляться по-різному - у більшості випадків категорично негативно. Так, М. Б. Вандер зазначає, що у багатьох підручниках криміналістики значна увага приділяється тактичним рекомендаціям, пов'язаним з використанням юридичної неграмотності підозрюваного або обвинуваченого, низького рівня їх освіти та інтелектуального розвитку. Рекомендуються різноманітні оманні «пастки», практикується створення видимості повного розкриття злочину, перебільшення поінформованості слідчого про обставини справи, невиправдано широке тлумачення експертних висновків про групову належність об'єктів і т.п. Але в сучасних умовах часто доводиться стикатися з високоосвіченими злочинцями (у тому числі такими, що мають юридичну освіту), які володіють витонченим інтелектом та психологічною проникливістю. Вони легко розгадують різноманітні тактичні «пастки» слідчого [4, с. 10-15]. На жаль, конкретних пропозицій щодо можливості застосування нових тактичних прийомів для подолання протидії розслідуванню в роботі не пропонується.

Дещо по іншому до можливості застосування тактичних прийомів, що відносяться до так званих психологічних хитрощів, або пасток ставиться М. І. Порубов. Сутність їх полягає у тому, пише він, що від допитуваного

тимчасово приховується істинна мета допиту, формується хибне уявлення про наявність або, навпаки, відсутність у слідчого доказів. Досягають цього створенням певної ситуації при допиті, показом предметів, аналогічних тим, які мають відношення до злочину, і т.д. [5, с. 5].

Слід зазначити, що правової заборони застосування дій, які можуть бути неоднозначно оцінені особою в сучасній практиці не існує. Так, ч. 2 ст. 11 КПК України забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Віднесення певних дій до незаконних має важливі правові наслідки, а саме, передбачає не моральну, а кримінальну відповідальність. Саме тому перелік незаконних дій має бути чітко визначеним у законі подібно до того, як це зроблено щодо обставин, які обтяжують покарання (ст. 67 КК), або до визначення поняття «катування» у ст. 1 Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих людську гідність видів поводження і покарання.

Очевидно подібний підхід має бути і при визначенні змісту обману. Перелік дій, які можуть бути неправильно оцінені особою і заборонені до застосування має бути вичерпним. Невизначеність дій і прийомів, які заборонено застосовувати в процесі розкриття злочинів штучно стримує ініціативу слідчих і співробітників оперативних підрозділів. Вони є потенційними заручниками нечітко визначеної норми і несумлінних посадових осіб, що її застосовують у відповідності зі своєю правосвідомістю, а інколи і на замовлення.

На можливість формування у особи помилкового уявлення про ті чи інші обставини вказує В. М. Стратонов. З метою перевірки правдивості показань слідчий може створити у особи враження про свою необізнаність, звіряючи водночас показання зі своєю інформацією. Може бути і навпаки, коли складається враження про те, що слідчому відомо більше, ніж він дійсно знає [6, с. 189-197].

З огляду викладеного можливо констатувати, що неоднозначна оцінка особою засобів слідчої тактики залежить не від назви тактичного прийому, хоча і це має

не аби яке значення, а його сутності. Викликати неоднозначну оцінку допитуваної особи можна повною або частковою демонстрацією предметів або документів, які називають «психологічним реагентом». Ними можуть бути як об'єкти, що мають відношення до злочину, так і аналогічні йому.

Для необізнаної особи, а у деяких випадках і обізнаної але з сильною психікою і попередньою підготовкою до такої ситуації, зазначені об'єкти залишаються байдужими і вона на них не відреагує. Питання про етичність демонстрації таких об'єктів навіть не постане. В кабінеті слідчого можуть знаходитись й інші об'єкти, які також не викличуть реакцію допитуваного.

Інакше намагаються оцінити ситуацію, коли предмет викликає відповідну реакцію і особа дає показання щодо вчинення злочину. На нашу думку, в таких ситуаціях особа вільна у оцінці сприйнятих фактичних даних і прийнятті рішення. Вона може взагалі не виявити зовнішньої реакції на предмет, який помітить. Навіть на пропозицію слідчого дати пояснення про цей об'єкт, особа може відмовитися або заявити, що бачить вперше. Тоді, навряд чи слід в категоричній формі заперечувати можливість використання об'єктів аналогів для психологічного впливу на допитуваного. До того ж зазначимо, що застосування таких прийомів відбувається в умовах підвищеного тактичного ризику і вимагає від слідчого ретельної підготовки. Незначні, на перший погляд, дрібниці можуть бути сприйняті допитуваним, підказати йому, що це не дійсний об'єкт, а тому слідчий блефує. Помилкою слідчого може скористатися зацікавлена особа.

Оскільки наперед неможливо передбачити усі форми діяльності і поведінки слідчого, які можуть бути неправильно (перекручено) сприйняті особою, що бере участь у слідчій дії необхідно визначити критерій допустимості психологічного впливу на досудовому провадженні. Ним, як слушно зазначає В. Г. Гончаренко, слід розглядати можливість або неможливість свободи вибору особою своєї позиції у спілкуванні, висловлювань, вчинків, поведінки, якщо певні обмеження прямо не передбачені законом [7, с. 63]. За будь-яких умов особа повинна мати можливість вільно сприймати інформацію, аналізувати її і без примусу приймати рішення. У будь-який час підозрюваний може відмовитися давати показання,

якщо для цього з'являться відповідні підстави. Відповідно до ст. 63 Конституції України правом відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів можуть скористатися свідок і потерпілий.

Підсумовуючи зазначимо, що психологічний вплив є невід'ємним елементом як слідчої тактики взагалі, так і кожного конкретного тактичного прийому зокрема, та сприяє подоланню протидії розслідуванню. Форма, методи і прийоми його застосування мають відповідати загальному критерію допустимості тактичних прийомів у кримінальне провадження.

Література:

1. Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия предварительному расследованию: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Карагодин. - Екатеринбург, 1992. – 437 с.
2. Стулин О. Л. Классификация видов противодействия / О. Л. Стулин // Рос. следователь. - 1999. - № 5. - С. 37-41.
3. Бахин В. П. Понятие и сущность криминалистической тактики / В. П. Бахин, Н. С. Карпов // Труды академии управления МВД России. – М., 1998. - С. 9-10.
4. Вандер М. Б. Особенности расследования преступлений в современной криминальной обстановке / М. Б. Вандер // Вестник криминалистики. - Вып. 3 (7). - М. : Спарк, 2003. – С. 10-15.
5. Порубов Н. И. Криминалистическая тактика: этические проблемы / Н. И. Порубов // Проблемы криминалистики: Сб. науч. тр. – Мн. : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2003. – С. 4-8.
6. Стратонов В. М. Психологічні особливості роботи слідчого на досудовому слідстві / В. М. Стратонов // Науковий вісник НАВСУ. - 2001. - №5. С. 189-197.
7. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В. Г. Гончаренко. – К. : Академія адвокатури України, 2008. – 280 с.